

Menoušková, Dana

Obrácení Šavla – sv. Pavla na reliéfním kachli z Uherského Hradiště, Otakarovy ulice : k výtvarným a technologickým aspektům málo obvyklého kachlového reliéfu

Archaeologia historica. 2022, vol. 47, iss. 1, pp. 309-322

ISSN 0231-5823 (print); ISSN 2336-4386 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/AH2022-1-14>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.76650>

License: [CC BY-NC-ND 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20220913

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

OBRÁCENÍ ŠAVLA – SV. PAVLA NA RELIÉFNÍM KACHLI Z UHERSKÉHO HRADIŠTĚ, OTAKAROVY ULICE. K VÝTVARNÝM A TECHNOLOGICKÝM ASPEKTŮM MÁLO OBVYKLÉHO KACHLOVÉHO RELIÉFU

DANA MENOUSHKOVÁ

Abstrakt: Reliéfní ztvárnění apoštola Pavla se na českých, moravských a slezských kachlích neobjevuje často. V gotice, respektive pozdní gotice se setkáme se zobrazením tohoto světce ve dvojici se svatým Petrem. Reliéf z Uherského Hradiště, Otakarovy ulice, ale zobrazuje jinou scénu z Pavlova života. Motiv Obrácení bývá řazen mezi nejznámější a nejzobrazovanější pavlovská témata a na kachlových reliéfech se prosazuje až s nástupem renesance a s vydatnou podporou grafických předloh. Na našem území byl ale tento námět doposud identifikován pouze na dvou místech. Možnými příčinami tohoto stavu, výtvarnými a technologickými aspekty kusu a ikonograficko-prostorovými vazbami uherskohradištské kachlové produkce se zabývá předkládaná stat.

Klíčová slova: komorové kachle – obrácení sv. Pavla – Uherské Hradiště – renesance – reformace.

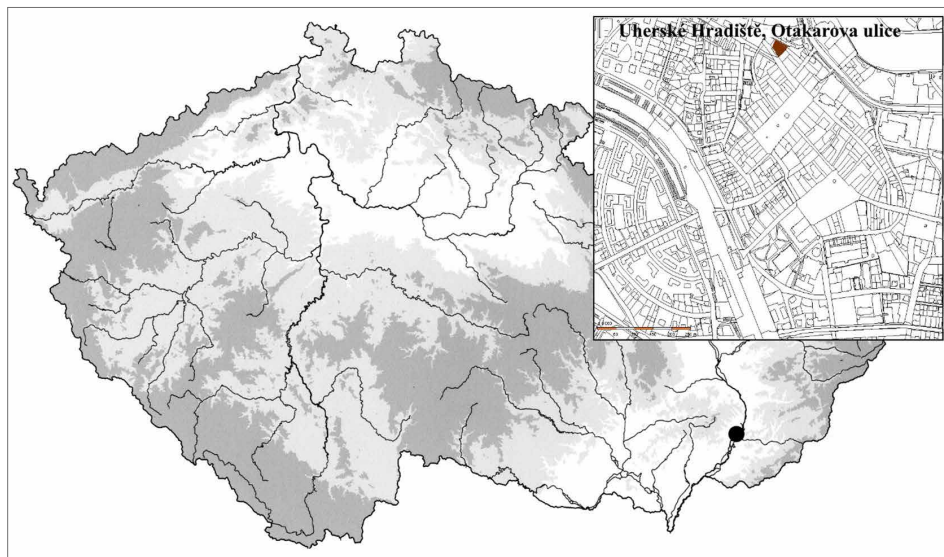
The conversion of Saul – St. Paul on a relief tile from Uherské Hradiště, Otakarova Street. On the artistic and technological aspects of a less usual tile relief

Abstract: Relief representations of the apostle Paul seldom appear on Czech, Moravian and Silesian tiles. In the Gothic and late Gothic period, we encounter depictions of this saint paired with St. Peter. However, a relief from Uherské Hradiště, Otakarova Street shows a different scene from Paul's life. The conversion motif is one of the most famous and most frequently represented St. Paul subjects, and it only started to feature in tile reliefs with the arrival of the renaissance and with the abundant support of graphic models. Nonetheless, in the Czech lands this theme has so far been identified in only two places. The paper discusses possible reasons for this state, the artistic and technological aspects of the object and the iconographic and spatial connections of tile production in Uherské Hradiště.

Key words: chamber tile – conversion of St. Paul – Uherské Hradiště – renaissance – Reformation.

Úvod

Probíhající zpracování náleзовého souboru pozdně středověkých až raně novověkých reliéfně zdobených kachlů a jejich zlomků ze staršího předstihového výzkumu v Uherském Hradišti, Otakarově ulici (obr. 1; podrobněji například Menoušková 2021, 611–613), s sebou přináší zajímavé dílčí výsledky a nabízí srovnání s analogickými nálezy z jiných českých, moravských, slezských, popřípadě zahraničních lokalit. Uherskohradištská kachlová produkce dobře odráží dobové dění. Reflektuje skutečnost, že v letech 1469–1490 se Morava dostala do správy krále Matyáše Korvína, jehož vlivný diplomat, velkovaradinský biskup a administrátor olomouckého biskupství, původem rodák z Prostějova a na sklonku života ještě fundátor františkánského kláštera v Uherském Hradišti Jan Filipec, je na jednom z kachlových motivů zastoupen osobním znakem a ztotožněn nápisem (Menoušková 2021, 611–630). Výskyt na Moravě dosud nezaznamenaného kachlového reliéfu s wettinským znakem (Menoušková 2022, v tisku) zase ukazuje minimálně výtvarné ovlivnění z prostředí Čech, kde je dnes možné registrovat více než deset lokalit, z nichž je sofistikovaně zpracovaný reliéf wettinského znaku znám v četném variantním provedení (Brych 2004, 12; Franz 1969, 240, obr. 117; Havlice–Kypta et al. 2017, 97–98, 168; Hazlbauer 1992, 138; Hoffmann 2008, 202–203, Abb. 2; Kocman–Hazlbauer 2002; Krajíc 2005, 127–130; Loskotová–Dragoun–Kocman 2013; Pavlík–Vitanovský 2004; 133–134; srovnej též Tymonová 2005; 2007). Uherskohradištská kachlová produkce má ale i svoje silné regionální vazby a analogie (srovnej například Menoušková–Vitanovský 2007; Menoušková 2018). Také v případě kachlového reliéfu Obrácení Šavla – sv. Pavla, který byl nověji v materiálu z Uherského Hradiště, Otakarovy ulice, rozpoznán, je zajímavé sledovat jeho české analogie a možné souvislosti tohoto námětu.

Obr. 1. Uherské Hradiště, Otakarova ulice, poloha lokality.

Abb. 1. Uherské Hradiště, Otakarova-Straße, Lage der Fundstelle.

Ikonografie a technologické aspekty reliéfu

Reliéfní ztvárnění sv. Pavla na čelních vyhřívacích stěnách českých, moravských a slezských kachlů není nikterak čtené. V gotice, respektive pozdní gotice se setkáme se zobrazením tohoto světce ve dvojici s apoštolem Petrem (srovnej například Krajíc 2005, 78–79; Pavlík 2017, 35, 174, kat. 455–458). Jako samostatná postava se objevuje v rámci pozdně-gotické série bánsko-bystrických světců (například Kvietok–Mácelová 2013, 34–36). S ikonografií *Obrácení Šavla – sv. Pavla* (obr. 2) se na reliéfech kachlů setkáváme vzácně. A toto tvrzení se netýká jen domácího materiálu, ale také zahraničních analogií (Franz 1969; Gruia 2013; Janiak 2003; Kvietok–Mácelová 2013; Roth Kaufman–Buschor–Gutscher 1994; Schnyder 2011; Strauss 1972; srovnej zahraniční analogie v Žegklitz 2019, 227, kat. 38). Ve dvou variantách je motiv, který se prosadil až s nástupem renesance (Royt 2006, 225–226) a ještě spíše reformace, zastoupen z území Čech (obr. 3–4). Doposud nebyl publikován z Moravy ani území Slezska.

Uherskohradištský reliéf je rezný a dochoval se asi ze třetiny své původní velikosti. Zachycuje horní, spíše pravou část výjevu. Tě dominuje polopostava Boha Otce s říšským jablkem v levé ruce. Charakteristické je pro tuto scénu dekorativní ztvárnění oblak a zářících paprsků, v nichž se nebeská část výjevu setkává s pozemskou – s narativní scénou Šavlova obrácení. Z dramatického výjevu, v němž boží zásah mění život židovského Saula/Šavla, původně pronásledovatele křesťanů, se dochovala jen v lokti ohnutá ruka zbrojnoše v bohatě nabíraném, přepásaném rukávu a halapartna vycházející zpoza této ruky. Zachované torzo je součástí dějově bohaté scény, v níž je Saul/Šavel na cestě do Damašku oslněn světlem z nebe a osloven Bohem, který se ho táže: „*Saule, proč mě pronásleduješ?*“ A následně je na tři dny oslepen (například Royt 2006, 225–228; Rulíšek 2005, p). Tato událost pak stojí na počátku Saulova/Šavlova příklonu ke křesťanství, v němž se z někdejšího pronásledovatele křesťanů stává jeden ze zakladatelů křesťanské víry – sv. Pavel.

Celý výjev je na uherskohradištském reliéfu zasazen do bohatě ztvárněné arkády zdobené dekorativními pásy protínajících se oblouků a v basreliefu provedených šištic ve spojeném medailonkovém pásu. Rohový cvikl pak nese o poznání jednodušší motiv plastického obloučku a důlků. Lišta kusu je jednoduchá hranolová.

Obr. 2. Reliéf kachle s námětem Obrácení Šavla – sv. Pavla z Uherského Hradiště, Otakarovy ulice. Foto T. Heřmánek.

Abb. 2. Relief der Kachel mit dem Motiv der Bekehrung des Saulus zum Paulus aus Uherské Hradiště, Otakarova-Straße. Foto T. Heřmánek.

Obr. 3. Kachle s motivem obrácení Šavla – sv. Pavla ze severočeského hradu Grabštejn (Chotyně). Podle fotodokumentace F. Gabriela.

Abb. 3. Kachel mit dem Motiv der Bekehrung des Saulus zum Paulus von der nordböhmisches Burg Grafenstein (Chotyně). Nach der Fotodokumentation von F. Gabriel.

Zachovaný reliéf kachle nenese jednotný výtvarný rukopis. Minuciózně zpracovaná, kompozičně propracovaná, byť hůře otištěná centrální figurální scéna je v rozích provázána jen jednoduchým dekorem, který mohl být doplňován a upravován variabilně podle požadavků na konečný rozměr kusu. Prozatím, bez podrobnějšího studia taktéž torzálně dochovaných pražských analogií, nelze stanovit, zda reliéfy z Uherského Hradiště a Prahy jsou ve ztvárnění centrální části identické (jeden pozitiv? různé formy?). Komparaci ztěžuje i řemeslné provedení uhersko-hradištského reliéfu. Jeho malá plasticita nevyužila nabízený potenciál scény (srovnej provedení pražských analogií) a je tak důsledkem špatně odformovaného otisku. Zvláště markantní je srovnání zploštěle provedené polopostavy Boha Otce a nejbližšího oblouku arkády s následujícím vystouplým dekorem poněkud schematizované a naddimenzované šišťice.

Dochované torzo kachle nese na zadní straně stopy po prorážení záchytného otvoru, ale i očazení (obr. 5). To se v materiálu z Otakarovy ulice objevuje častěji a na kachlích z různých odpadních hrnčířských objektů. U tohoto, ale i některých dalších kusů je možné sledovat, že zakouření přechází přes celou sílu lomové hrany. Očazení lomu kachle sice může vzniknout i během

Obr. 4. Digitální rekonstrukce reliéfu kachle s motivem Obrácení Šavla – sv. Pavla z pražských lokalit (Hrad, císařská kuchyně a dílna Adama Špačka). Archiv J. Žegklitz.

Abb. 4. Digitale Rekonstruktion des Kachelreliefs mit dem Motiv der Bekehrung des Saulus zum Paulus von Prager Fundstellen (Prager Burg, kaiserliche Küche und Werkstatt von Adam Špaček). Archiv von J. Žegklitz.

Obr. 5. Zadní strana kachle s motivem Obrácení Šavla – sv. Pavla z Uherského Hradiště, patrné stopy po prorážení záchytného otvoru i očazení, které přehází přes lom. Další lom je bez očazení (vyznačeno šipkami). Foto D. Menoušková.

Abb. 5. Rückseite der Kachel mit dem Motiv der Bekehrung des Saulus zum Paulus aus Uherské Hradiště, sichtbare Spuren vom Durchstoßen des Fixierlochs und Rußspuren, die über die Bruchkante gehen. Die andere Bruchkante weist keine Rußspuren auf (mit Pfeilen gekennzeichnet). Foto D. Menoušková.

užívání kachle v kamnovém tělese (když kus praskne), ale v tomto případě je patrné na celém lomu jedné části kachle (zatímco druhý lom očazený není). Typičtější pro defekt v kamnovém tělese je, že střep je na lomu očazený „jen“ při spodní (vnitřní straně) střepu kachle. V případě opotřebenosti kachle v tělese kamen by stěžejí došlo k výměně (respektive prasknutí a následně výměně) jen jednoho kusu. Jen jeden zachovaný (ne celý) exemplář ale nenasvědčuje na masivní výskyt tohoto motivu v objektu. A znám není ani z jiných nálezů v Uherském Hradišti či okolí. Ojedílnost tohoto nálezu nespovídá pro jeho výskyt v kamnovém tělese. S větší pravděpodobností se jedná o defektní exemplář, který praskl během výpalu (nikoli až během používání).

K přítomnosti kachlových zlomků prokazatelně použitých ve funkčních kamnech ve vrstvách s výrobním odpadem, a to z hlediska různorodosti typů a námětů, se nověji v souvislosti s interpretací nálezu situací dílny Adama Špačka vyjádřil i J. Žegklitz (2019, 56). Autorem nastíněná hypotéza likvidace kachlů z již nefunkčních kamen z blízkého okolí, na jejichž opravách či přestavbách se hrnčíř/kamnář podílel, je nicméně možným vysvětlením pro existenci některých dalších zakouřených kachlů (respektive zlomků) v odpadních hrnčířských objektech i z Uherského Hradiště, Otakarovy ulice.

Analogie

K uherskohradištskému reliéfu nenajdeme na našem území mnoho paralel. Již dříve byl prezentován motiv Obrácení Šavla – sv. Pavla na reliéfech glazovaných kachlů ze severočeského hradu Grabštejn (obr. 3), administrativně obec Chotyně (Brestovanský 1998, 140–141, kat. 355–358; Hazlbauer 1997, 219, obr. 4:1; Pavlík–Vitanovský 2004, 45–46; 337, kat. 212). Grabštejnské kachle byly získány z klenebních zásypů.¹ Také na nich je námět Pavlova obrácení umístěn v arkádě. Za pozornost stojí i blízké ztvárnění Boha Otce a stylizace nebes na obou reliéfech. Motiv je datován do 16. století (ústní informace Františka Gabriela).

O poznání blíže mají k uherskohradištskému nálezu analogicky pojaté, glazované exempláře z Prahy: z areálu Pražského hradu (Brych–Stehlíková–Žegklitz 1990, 117, 129, kat. 269, 296) a nověji získané kusy z dílny hrnčíře Adama Špačka (Žegklitz 2019, 90, 227, kat. 38), které také umožnily uherskohradištský námět bezpečně identifikovat (obr. 4).² Z prostředí Moravy a Slezska tato ikonografie prozatím publikována nebyla.

Při sledování výtvarných předloh uherskohradištského a pražského provedení scény Obrácení je možné najít (zvláště v německý mluvícím prostředí) řadu grafických listů (obr. 6–8, 11) či plaket (obr. 9–10), opakující

Obr. 6. Albrecht Dürer, grafický list s motivem Obrácení, 1494. Zdroj https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/85/01_%D0%A1onversion_of_Paul.jpg?uselang=cs, cit. 17. 1. 2022.

Abb. 6. Albrecht Dürer, Grafikblatt mit Bekehrungsmotiv, 1494. Quelle https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/85/01_%D0%A1onversion_of_Paul.jpg?uselang=cs, aufgerufen am 17. 1. 2022.

1 Za informace ohledně grabštejnského nálezu a souhlas s publikováním fotografií vděčím autorovi výzkumu doc. PhDr. Františku Gabrielovi, Ph.D., jemuž touto cestou děkuji za písemnou i ústní konzultaci a podrobnosti k datování nálezu.

2 Za upozornění na nálezu z dílny Adama Špačka, za zpřístupnění některých grafických předloh námětu a poskytnutí fotografií děkuji PhDr. Jaromíru Žegklitzovi.

Obr. 7. Lucas van Leyden, grafický list s motivem Obrácení, 1509. Zdroj https://sbirky.moravska-galerie.cz/dielo/CZE:MG.ES_1161, cit. 17. 1. 2022.

Abb. 7. Lucas van Leyden, Grafikblatt mit Bekehrungsmotiv, 1509. Quelle https://sbirky.moravska-galerie.cz/dielo/CZE:MG.ES_1161, aufgerufen am 17. 1. 2022.

Obr. 8. Georg Penz, grafický list s motivem Obrácení, 1543. Zdroj https://sbirky.moravska-galerie.cz/dielo/CZE:MG.ES_1349, cit. 17. 1. 2022.

Abb. 8. Georg Penz, Grafikblatt mit Bekehrungsmotiv, 1543. Quelle https://sbirky.moravska-galerie.cz/dielo/CZE:MG.ES_1349, aufgerufen am 17. 1. 2022.

Obr. 9. Bronzová plaketa s motivem Obrácení, Nizozemí, asi 1575–1600. Zdroj https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paulus_op_weg_naar_Damascus,_BK-NM-10208.jpg, cit. 17. 1. 2022.

Abb. 9. Bronzeplakette mit Bekehrungsmotiv, Niederlande, ca. 1575–1600. Quelle https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paulus_op_weg_naar_Damascus,_BK-NM-10208.jpg, aufgerufen am 17. 1. 2022.

Obr. 10. Plaketa s motivem Obrácení, Utrecht, kolem 1600. Zdroj https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paulus_op_weg_naar_Damascus,_BK-NM-4580.jpg, cit. 17. 1. 2022.

Abb. 10. Plakette mit Bekehrungsmotiv, Utrecht, um 1600. Quelle https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paulus_op_weg_naar_Damascus,_BK-NM-4580.jpg, aufgerufen am 17. 1. 2022.

podobný výtvarný koncept, často s obdobně dekorativně stylizovanými oblaky a paprsky zářícími z nebe. V této souvislosti je třeba zmínit pražským kusům i hradištěskému reliéfu stylizačně velmi blízký polychromně glazovaný reliéf ze stěny nádržky na vodu z oblasti Horního Rakouska, na který upozorňuje J. Žegklitz (2019, 227). Téma Obrácení nebylo ale námětem jen středoevropského, popřípadě západoevropského umění. V první polovině 16. století se s ním setkáme i v provedení například Michelangela Buonarroti v kapli Apoštolského paláce Capella Paolina v Římě (srovnej například Royt 2006, 225).

Na možný důvod obliby tohoto motivu na grafikách a v dílech německých, ale například i nizozemských mistrů a možné vysvětlení tak nečetných nálezů v našem prostředí poukazují J. Hall (1991, 341), který scénu Obrácení řadí k vůbec nejzobrazovanějším námětům pavlovské ikonografie, i L. Pavlincová a kol. (1994, 255–257). Teologický koncept a myšlenky apoštola Pavla z Tarsu

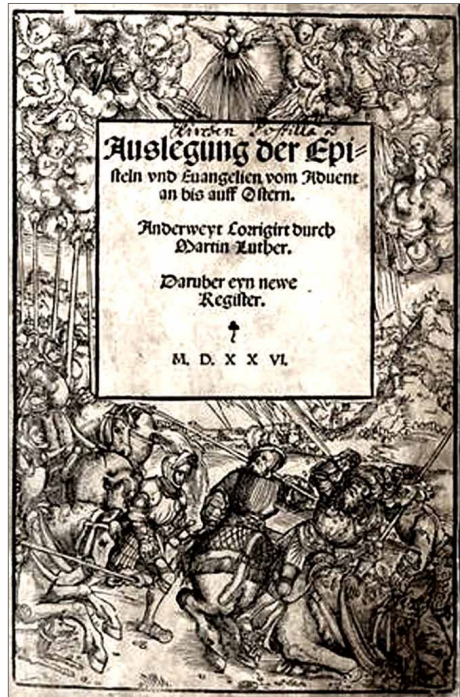
se prosadily jako základ křesťanské věrouky a měly zásadní vliv na další vývoj křesťanské teologie. Ovlivnily učení o milosti, predestinaci a svobodné vůli a významně se uplatnily při konstituování reformace, odtud také plyne obliba tohoto světce, respektive přímo motivu Obrácení. Grafický list s tématem Pavlova obrácení od Lucase Cranacha staršího se objevuje již v Lutherově *Výkladu epistol a evangelií od adventu do Velikonoc* vydaném ve Wittenbergu roku 1526 (obr. 11). Méně často jsou scény z Pavlova života zobrazovány v umění zemí protireformace (obecněji k tématu Hlaváček 2010, 263–302; Horníčková–Šroněk 2010, 13–16).

Toto konstatování samozřejmě automaticky negeneruje fakt, že za výskytem reliéfu Obrácení v Uherském Hradišti stojí konfesní názory výrobce či objednavatele, ale naznačuje, že v českém, moravském a slezském prostředí bude toto téma pojednáno skutečně nečetněkrát.

Prokazatelné konfesní příčiny vzniku nicméně nelze doložit ani v případě dalších dvou českých analogií, ačkoli u grabštejnských kusů jsou do jisté míry pravděpodobné, což není dáno jen geografickou polohou lokality. Datování kachlů ze severočeského Grabštejna je Františkem Gabrielem (ústní informace) kladeno s ohledem na jejich nálezy v klenebním zássypu bez průkaznějších datovacích prostředků obecněji do 16. století. P. Brestovanský (1998, 140) je pak odvážně a spíše hypoteticky spojil s léty 1562–1569, tedy s rozsáhlými stavebními aktivitami nového majitele – vzdělance, mecenáše umění a sympatizanta luteránství (či přímo luterána) – císařského dvorního rady a německého místokancléře Království českého Jiřího Mehla ze Střelice, který zadlužený hrad roku 1562 koupil. Zda je konfesně podbarven i význam zkratkovitého nápisu „WDMIE“, který se z pavlovských reliéfů objevuje prozatím pouze na grabštejnském kuse, je diskutabilní. V názorech na výklad tohoto textu (například jako zkratka osobní devízy Jana Fridricha Saského)³ a souvislost výkladu s konkrétní lokalitou a reliéfem kachlů nepanuje shoda (srovnej Hazlbauer 1997, 215–226 – zde variantní interpretace textu a další kachle s tímto nápisem; písemná informace J. Žegklitze – archiv autorky).

Nálezové okolnosti a datování

Uherskohradištský kachel s reliéfním ztvárněním Obrácení Šavla – sv. Pavla byl získán během předstihového výzkumu na Otakarově ulice z objektu 4, a to již v roce 1979. Lokalitu, z níž kus pochází, lze spojit s činností hrnčířských dílen na okraji historického jádra města

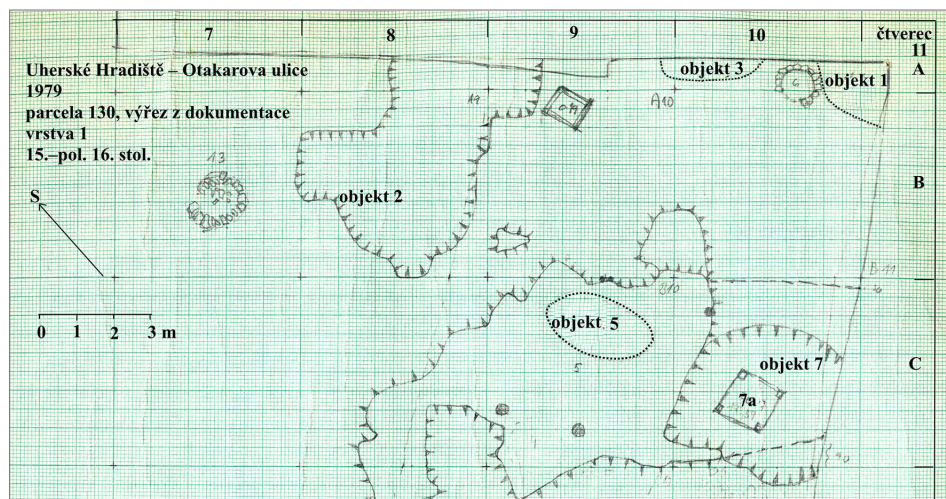
Obr. 11. Grafický list Lucase Cranacha staršího s motivem Obrácení Pavla na Lutherově *Výkladu epistol a evangelií od adventu do Velikonoc*, Wittenberg 1526. Zdroj <https://wege-zu-cranach.de/cranach-magazin/beitrag/article/die-buchgrafiken-aus-der-werkstatt-der-cranachs-in-der-forschungsbibliothek-gohta-156.html>, cit. 8. 3. 2022.

Abb. 11. Grafikblatt von Lucas Cranach d.Ä. mit dem Motiv der Bekehrung Pauli in Luthers *Auslegung der Episteln und Evangelien vom Advent bis Ostern*, Wittenberg 1526. Quelle <https://wege-zu-cranach.de/cranach-magazin/beitrag/article/die-buchgrafiken-aus-der-werkstatt-der-cranachs-in-der-forschungsbibliothek-gohta-156.html>, aufgerufen am 8. 3. 2022.

³ Za informaci ohledně znění textu osobní devízy Jana Fridricha Saského děkuji J. Žegklitzovi.

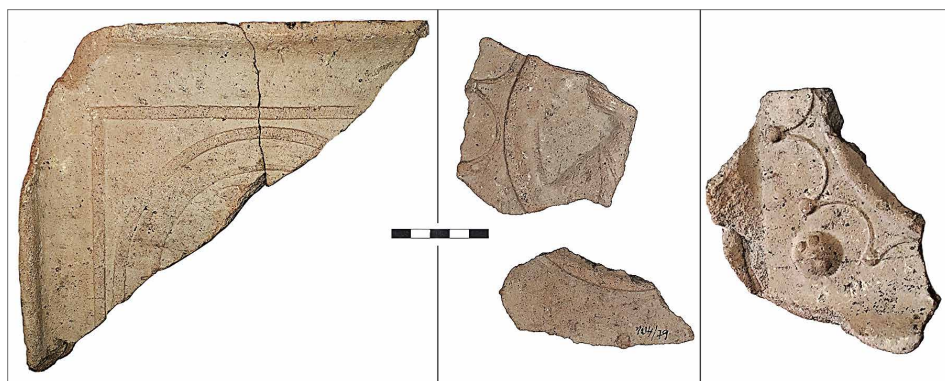
a s ukládáním četného hrnčířského odpadu (více k situaci výzkumu v souvislosti s nálezky kachlů Menoušková 2021, 611–613). Vedle objektu 4 jsou s činností hrnčířů, respektive s hrnčířským výrobním odpadem spojeny ale i další, často velká střepiště a odpadní jámy této lokality, a to objekty 1, 2, 3, 7 a 8.

Objekt 4 o rozměrech přibližně 2×2 m se rozkládal na parcele 130, ve čtverci C9, kde navazoval na maltovo-kamenitou kru staršího, patrně kovodělného objektu 5 (s nímž však přímo nesoúvisel), a není bohužel zanesen do plánové dokumentace výzkumu (obr. 12). Jednalo se o střepiště s kumulací zlomků stolní keramiky i kachlů, které bylo zachyceno při bagrování (Procházka 1979–1981, rkp. Terénního deníku). Pocházelo z něj vedle 26 kusů či částí komorových kachlů také 153 kusů střepů stolní keramiky (rezných i glazovaných částí nádob). Objekt je datován do přelomu 15. a 16. století, nicméně analýza kachlového materiálu z něj ukazuje, že zde zastoupené motivy jsou již renesanční. Obdobně jako v případě motivů Obrácení je třeba i další kachlové

Obr. 12. Výřez z plánové dokumentace lokality Uherské Hradiště, Otakarova ulice. Objekt 4 měl navazovat na maltovou kru objektu 5 (uprostřed vpravo).

Abb. 12. Ausschnitt aus der Plandokumentation der Fundstelle Uherské Hradiště, Otakarova-Straße. Objekt 4 soll an die Mörtelscholle von Objekt 5 angeschlossen haben (Mitte rechts).

Obr. 13. Některé další kachlové reliéfy z objektu 4. Foto D. Menoušková.

Abb. 13. Einige weitere Kachelreliefs aus Objekt 4. Foto D. Menoušková.

reliéfy z tohoto objektu (portrét ženy v medailonku, ale i další torza zdobená charakteristickým renesančním dekorem: perlovcem, girlandami, a se zachovanými nižšími komorami) datovat do pokročilého 16. století (obr. 13). Reliéf Obrácení je pak s ohledem na historické souvislosti a oblibu motivu možné datovat patrně ne dříve než do druhé třetiny 16. století. Což koresponduje i s datováním pražských exemplářů, jejichž vznik klade J. Žegklitz (2019, 227) do rozmezí let 1531–1572, tedy do doby činnosti dílny hrnčíře Adama Špačka.

Závěr

Ztotožnění reliéfu kachlového torza z Uherského Hradiště, Otakarovy ulice, s ikonografií Obrácení ukazuje na zajímavé souvislosti pavlovského tématu. Zároveň ovšem nabádá k opatrnosti v souvislosti s interpretací podnětů, které stály za jeho výskytem v uherskohradištském materiálu.

Po ikonografické stránce se jedná o téma, které je v českém prostředí pojednáno velice vzácně a známe je doposud pouze ze severočeského hradu Grabštejn, v jiném provedení ještě z Císařské kuchyně na Pražském hradě a z dílny Adama Špačka na Novém Městě pražském. Z Moravy a Slezska dosud známo nebylo. Uherskohradištský a pražské reliéfy jsou si velmi blízké. Nečetnost dalších analogií vybízí k otázce, do jaké míry bylo uherskohradištské prostředí pokročilého 16. století navázáno na pražské výrobce tohoto kachlového motivu. Přičemž zprostředkování motivu či přímo formy, která mohla být doplněna ještě o variabilní dekor nad arkádou, lze považovat za pravděpodobné. Nebylo by to poprvé, kdy se s obdobným, ne příliš často se objevujícím motivem setkáváme na reliéfu pražských kachlů a v Uherském Hradišti (Menoušková 2011, 161–173).

Svatopavlovská ikonografie se na kachlových reliéfech Čech, Moravy a Slezska obecně vyskytuje velmi málo a častěji ve spojitosti se svatým Petrem (například Krajic 2005, 78–79; Pavlík 2017, 35, 174, kat. 455–458). Malá četnost svatopavlovských reliéfů přitom nekorresponduje s významem a postavením jejího představitele – svatého Pavla z Tarsu. Jedná se totiž o jednu z nejdůležitějších biblických postav, která je řazena mezi apoštoly, byť mezi původní skupinou dvanácti apoštolů jmenován není. Jsou mu přičítány zásluhy za rozšíření křesťanství a za jeho povznesení na úroveň světového náboženství. Proto je často považován za faktického zakladatele křesťanství, „apoštola národů“. Možné vysvětlení této disproporce nabízí spojitost svatopavlovské ikonografie, respektive přímo motivu Obrácení s myšlenkami reformace. Do jaké míry mohlo být toto emblematické ideové poslání scény Obrácení naplňováno i v kachlovém prostředí neprotestantské země, je však třeba posuzovat případ od případu (k tématu Hlaváček 2010, 263–302; Horníčková–Šroněk 2010, 14). Připustit ho můžeme v případě grabštejnských exemplářů, u nálezů z pražského prostředí a z Uherského Hradiště nemáme k potvrzení konfesních důvodů jejich vzniku dostatek informací.

Katalog

Obrácení Šavla/sv. Pavla – horní část

Popis: nekompletní, z více stěpů splepený exemplář z horní pravé části kachle s postavou Boha Otce v nebesích pod zdvojenou dekorativní arkádou a s částí ruky a halapartny zbrojnoše, lišta hranolová, jednoduchá

Materiál a technologie: jemný hlinitopísčítý materiál je tvrdě vypálen do šedo-okrova; lom sli nutý, stejnorodý šedookrový až cihlový; zadní strana zakouřená, se stopami prstování a otiskem textilu, patrně jsou i stopy po prorážení záchytného otvoru

Rozměry: výška max. 173 mm, šíře max. 135 mm (lze odvodit celkovou šíři, a to přibližně 200 mm), síla 7–10 mm, komora jen v náběhu 50 mm

Lokace: Uherské Hradiště, Otakarova ulice, parcela 130, objekt 4

Uloženo: Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, přírůstové číslo 105/79, slepeno ze tří částí (inventární čísla: A 55916, A 55924, A 55926)

Analogie: Praha, dílna Adama Špačka (Žegklitz 2019, 227, kat. 38); Praha, Pražský hrad – Cisařská kuchyně (Brych–Stehlíková–Žegklitz 1990, 117, 129, kat. 269, 296); volnější analogie hrad Grabštejn – administrativní obec Chotyně (Brestovanský 1998, 140–141, kat. 355–358; Hazlbauer 1997, 219, obr. 4:1; Pavlík–Vítanovský 2004, 45–46; 337, kat. 212)

Literatura: –

Prameny a literatura

- BRESTOVANSKÝ, P., 1998: Kachle Libereckého kraje, Archeologie Libereckého kraje 1, 97–145, 140–141.
- BRYCH, V., 2004: Kachle doby gotické, renesanční a raně barokní. Výběrový katalog Národního muzea v Praze. Praha.
- BRYCH, V.–STEHLÍKOVÁ, D.–ŽEGKLITZ, J., 1990: Pražské kachle doby gotické a renesanční. Katalog výstavy. Praha.
- FRANZ, R., 1969: Der Kachelofen. Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus. Graz.
- GRUIA, A. M., 2013: Religious Representations on Stove Tiles from the Medieval Kingdom of Hungary. Cluj-Napoca.
- HALL, J., 1991: Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění. Praha.
- HAVLICE, J.–KYPTA, J. et al., 2017: Gotické kachle z Jindřichova Hradce. České Budějovice.
- HAZLBAUER, Z., 1992: Sbírká historických kachlů v Muzeu Šumavy v Sušici. In: Sborník Společnosti přátel starožitností 3, 135–149. Praha.
- 1997: Pestře glazovaná renesanční kamna z Hrubé Skály. In: Život v archeologii středověku. Sborník příspěvků věnovaných Miroslavu Richterovi a Zdeňku Smetánkovi, 215–226. Praha.
- HLAVÁČEK, P., 2010: IX. Otazníky nad luteránskou kulturou v předbělohorských Čechách. In: Umění české reformace (1380–1620) (Horníčková, K.–Šroněk, M., edd.), 263–302. Praha.
- HOFFMANN, C., 2008: Lutherzeitliche Ofenkacheln aus dem Bestand des Kulturhistorischen Museums der Hansestadt Stralsund. In: Luthers Lebenswelten. Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle. Band 1 (Meller, H.–Rhein, S.–Stephan, H. G., edd.), 201–208. Halle (Saale).
- HORNÍČKOVÁ, K.–ŠRONĚK, M., 2010: I. Umění české reformace – terra incognita. In: Umění české reformace (1380–1620) (Horníčková, K.–Šroněk, M., edd.), 13–16. Praha.
- JANIAK, T., 2003: Kafle gotyckie w zbiorach Muzeum Początków Państwa Polskiego w Gnieźnie. Gniezno.
- KOCMAN, F.–HAZLBAUER, Z., 2002: Stavební rekonstrukce gotických kachlových kamen na hradě Lipnice n. Sázavou, okr. Havlíčkův Brod – Baurekonstruktion des gotischen Kachelofens in der Burg Lipnice nad Sázavou, AH 27, 499–512.
- KRAJÍČ, R., 2005: Středověké kamnářství. Výzdobné motivy na gotických kachlích z Táborska. Tábor.
- KVIETOK, M.–MÁCELOVÁ, M., 2013: Krása kachlíc. Katalog výstavy. Vzácné neskorogotické a renesanční kachlice. Banská Bystrica.
- LOSKOTOVÁ, I.–DRAGOUN, B.–KOCMAN, F., 2013: Kachlové náměty na Orlíku. In: Humpolec v zrcadle času V. Archeologie na Humpolecku, 151–196. Humpolec.
- MENOUŠKOVÁ, D., 2011: Městská heraldika na kachlích ze sbírky Slováckého muzea, Slovácko 52 (2010), 161–173.
- 2018: Nad mikropetrografickým a makroskopickým rozbořem středověkých kachlů z Uherského Hradiště a hradu Lukova, Slovácko 59 (2017), 163–174.

- 2021: Kachle s biskupským motivem z Uherského Hradiště a jejich vazba k Janu Filipcovi – Kacheln mit Bischofsmotiv aus Uherské Hradiště und ihr Bezug zu Johann Filipec, *AH* 46, 611–630. <https://doi.org/10.5817/AH2021-2-12>
- v tisku: Kachle se znaky panských rodů ze starších archeologických výzkumů v Uherském Hradišti a v Uherském Brodě, *Slovácko* 63 (2021).
- MENOUŠKOVÁ, D.–VITANOVSKÝ, M., 2007: Beránek boží a evangelisté na kachelích z Uherského Hradiště (?), Kroměříže a Lukova. Příspěvek ke studiu kulturně historických a technologických aspektů jednoho motivu kachlového reliéfu, *Slovácko* 48 (2006), 137–151.
- PAVLINCOVÁ, L. a kol., 1994: *Slovník. Judaismus. Křesťanství. Islám*. Praha.
- PAVLÍK, Č., 2017: *Velký obrazový atlas gotických kachlových reliéfů*. Čechy, Morava, české Slezsko. Praha.
- PAVLÍK, Č.–VITANOVSKÝ, M., 2004: *Encyklopedie kachlů v Čechách na Moravě a ve Slezsku*. Praha.
- PROCHÁZKA, R., 1979–1981: *Terénní deník*. Rukopis, uložen v archivu archeologického oddělení Slovákého muzea.
- ROTH KAUFMANN, E.–BUSCHOR, R.–GUTSCHER, D., 1994: *Spätmittelalterliche reliefierte Ofenkeramik in Bern. Herstellung und Motive*. Bern.
- ROYT, J., 2006: *Slovník biblické ikonografie*. Praha.
- RULÍŠEK, H., 2005: *Slovník křesťanské ikonografie. Postavy, atributy, symboly*. Hluboká nad Vltavou.
- SCHNYDER, R., 2011: *Mittelalterliche Ofenkeramik. Band I: Das Zürcher Hafnerhadwerk im 14. und 15. Jahrhundert. Band II: Der Zürcher Bestand in der Sammlung des Schweizerischen Nationalmuseums*. Zürich.
- STRAUSS, K., 1972: *Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts in Deutschland, Österreich, der Schweiz und Skandinavien. II. Teil (neue Folge)*. Basel.
- TYMONOVÁ, M., 2005: Kachle se znaky saských kurfiřtů z rodu Wettinů z hradu Cvilína – Kacheln aus der Burg Cvilín mit den Wappen der sächsischen Kurfürsten vom Stamme der Wettiner, *AH* 30, 457–469.
- 2007: Kachle se znaky saských Wettinů z hradu Cvilína, *Śląskie sprawozdania archeologiczne* 48, 363–384.
- ŽEGKLITZ, J., 2019: Kachle z dílny hrnčíře Adama Špačka (1531–1572) na Novém Městě pražském. *Archaeologica Pragensia – Supplementum* 5. Muzeum hlavního města Prahy. Praha.

Zusammenfassung

Bekehrung des Saulus zum Paulus auf einer Reliefkachel aus Uherské Hradiště, Otakarova-Straße. Zu künstlerischen und technologischen Aspekten eines nicht so gewöhnlichen Kachelreliefs

Bei der laufenden Bearbeitung des Fundkomplexes von reliefverzierten Kacheln und ihren von einer früheren in der Otakarova-Straße in Uherské Hradiště durchgeführten Grabung stammenden Fragmenten (Abb. 1) wurde das Relief der Bekehrung des Saulus zum Paulus im Material neu erkannt, das im Torso des oberen Teils erhalten blieb (Abb. 2). Die Paulusikonographie auf Kachelreliefs in Böhmen, Mähren und Schlesien kommt nur sehr gering und häufig in Verbindung mit dem heiligen Petrus vor (z.B. Krajčic 2005, 78–79; Pavlík 2017, 35, 174, Kat. 455–458). Die geringe Häufigkeit von Paulusreliefs korrespondiert dabei nicht mit der Bedeutung und der Stellung des heiligen Paulus von Tarsus. Es handelt sich nämlich um einen der wichtigsten biblischen Gestalten, die als faktischer Begründer des Christentums angesehen wird. Auf mögliche Gründe für die Beliebtheit des Motivs auf Grafiken und in Werken von deutschen, aber beispielsweise auch niederländischen Meistern und eine mögliche Erklärung für die zahlenmäßig geringen Funde in Tschechien verweisen J. Hall (1991, 341) und L. Pavlincová et al. (1994, 255–257). Das theologische Konzept und die Gedanken des Paulus von Tarsus haben die Entwicklung der christlichen Theologie wesentlich beeinflusst und wurden bei der Konstituierung der Reformation in bedeutendem Maße umgesetzt, aus der sich auch die Beliebtheit dieses Heiligen, bzw. direkt das Motiv der Bekehrung ergibt. In der Kunst der Länder der Gegenreformation werden Szenen aus dem Leben des Paulus weniger häufig dargestellt.

Blattkacheln mit dem Relief der Bekehrung des Saulus zum Paulus sind uns bislang nur von der nordböhmisches Burg Grafenstein (Grabštejn) bekannt, in anderer Ausführung dann noch aus der kaiserlichen Küche auf der Prager Burg und aus der Werkstatt von Adam Špaček in der Prager Neustadt. In Mähren und Schlesien waren sie bisher unbekannt. Die Reliefs von Uherské Hradiště und Prag stehen sich sehr nahe, gleichzeitig werfen wenige weitere Analogien die Frage auf, bis zu welchem Grad die Umgebung von Uherské Hradiště des fortgeschrittenen 16. Jahrhunderts mit den Prager Herstellern dieses Kachelmotivs verbunden waren.

Die Kachel aus Uherské Hradiště wurde in Objekt 4 entdeckt, und zwar bereits im Jahr 1979. Die Fundstelle, von der das Exemplar stammt, kann mit der Tätigkeit der am Rand des historischen Stadtkerns betriebenen Töpferwerkstätten und mit der Ablagerung des zahlreichen Töpferabfalls in Verbindung gebracht werden (zur Grabung im Zusammenhang mit Kachelfunden siehe Menoušková 2021, 611–613). Außer mit Objekt 4 werden aber auch weitere, häufig große Scherbenfelder und Abfallgruben dieser Fundstelle mit Töpfertätigkeiten, bzw. mit Produktionsabfällen in Verbindung gebracht. Objekt 4 hat die Maße von ungefähr 2×2 m und wurde leider nicht in die Plandokumentation der Grabung eingetragen (Abb. 12). Es handelte sich um ein Scherbenfeld mit einer Anhäufung von Torsen von Tafelkeramik und auch Kacheln, das beim Ausbaggern entdeckt wurde (Procházka 1979–1981, Manuskript des Geländetagebuchs). Es wird an die Wende des 15. und 16. Jahrhunderts datiert, indes zeigt eine Analyse des Kachelmaterials, dass die dort vertretenen Motive bereits renaissancezeitlich sind und mit einem charakteristischen Renaissancedekor verziert wurden: mit Medaillons, Perlenstab, Girlanden, erhalten geblieben sind auch flachere Rumpfe (Abb. 13). Die Kachel kann dann im Hinblick auf die historischen Zusammenhänge und die Beliebtheit des Motivs offenbar nicht früher als in das zweite Drittel des 16. Jahrhunderts datiert werden, was auch mit der Datierung der Prager Exemplare korrespondiert.

Mgr. Dana **Menoušková**, Slováké muzeum v Uherském Hradišti, p. o., Smetanovy sady 179, 686 01 Uherské Hradiště, Česká republika, dana.menouskova@slovackemuzeum.cz

To do dílo lze užívat v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.